

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Леся Овсієнко

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНА СУТНІСТЬ ОЦІНКИ ЯК КАТЕГОРІЇ ДИСКУРСУ ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ ЩОДО ЇЇ ВИВЧЕННЯ

У статті з'ясовано функціонально-прагматичну сутність оцінки як категорії дискурсу, проаналізовано оцінно-прагматичну спрямованість комунікативної діяльності мовної особистості та схарактеризовано основні підходи щодо її вивчення.

Ключові слова: дискурс, ситуація, оцінка, цінність, аспект оцінки, комуні кант.

Значний інтерес до оцінності як складової комунікації постійно підсилюється антропоцентричним характером мовознавчих студій, що дає змогу розкрити механізми й дискурсивні особливості процесу оцінювання. Ступінь оцінно-прагматичної спрямованості всієї мовленнєвої діяльності учасників дискурсу реалізується в різних комунікативних ситуаціях неоднаково, однак її вплив на досягнення комунікативної мети мовців є значним. Оцінний потенціал діалогічного дискурсу уможливує скерувати комунікативну діяльність учасників діалогу на прагматично спрямований результат. На міжособистісте інтенційно-спрямоване спілкування впливають експліцитно та імпліцитно марковані оцінні висловлення комунікантів, у яких вагомими для ситуації спілкування є ціннісна та модальна суть, сформовані на основі сталих оцінних систем мови. Оцінка скерує докільця на особистість, яка з її допомогою сприймає всі явища, говорить, діє й інтерпретує все, що відбувається.

Категорія оцінки вже неодноразово привертала увагу деяких вітчизняних та зарубіжних лінгвістів [1; 3; 9; 12], її вивчали в логіко-філософському [4; 7;], комунікативному [11; 13; 15] та когнітивному [8] аспектах. До сьогодні існує чимало незаповнених прогалів у сфері дослідження, пов'язаних із цією проблемою. Відсутні також студії, спрямовані на детальний опис сукупності різноманітних класифікацій дискурсивних оцінок, лінгвостилістичний аналіз художніх текстів, який би чітко проілюстрував усі типи оцінок.

Мета дослідження – з'ясувати функціонально-прагматичну сутність оцінки як категорії дискурсу й описати основні сучасні підходи до її вивчення.

Вивчення оцінки має давню історію. Уперше на неї звернув увагу античний мислитель Аристотель. Відомий філософ аналізував значення оцінних слів за аналогією та розділив дві проблеми, які у сфері оцінних значень просто не можуть представляти єдине ціле. На його думку, аби описати категорію оцінки, слід виокремити види об'єктів, які отримують оцінну кваліфікацію, та з'ясувати питання значень оцінних предикатів [1, с. 13]. Якщо Аристотель звертав увагу на їх розподіл за різними категоріями, то Гоббс пов'язував сфери вживання цих предикатів тільки „із суб'єктивним свавіллям комунікантів“ [Там само, с. 18]. Дж. Локк досить детально схарактеризував „добро“ та „зло“, установивши, що вони градуйовані, можуть бути більшими і меншими. *Оцінкою* прийнято вважати висловлювання про цінності [4, с. 12]. Це ставлення суб'єкта до об'єкта номінації з обов'язково зазначеною характеристикою добре / погано. Відома українська дослідниця О. О. Селіванова розуміє оцінку як складник конотативного компонента семантичної структури мовної одиниці, який репрезентує ставлення носіїв мови до позначеного за абсолютною шкалою „добре – нейтрально (байдуже) – погано“ і відносною шкалою „краще – так само добре – так само нейтрально – так само погано – гірше“ [10, с. 438–439].

Не викликає сумніву й те, що оцінка, когнітивна за своєю природою, належить до власне людських категорій і завжди пов'язана з відображенням усіх явищ навколишньої дійсності через призму сприйняття їх людиною й актуалізацією останніх за допомогою семантичних сутностей мови в різноманітних висловленнях. Інакше кажучи, вона дає змогу повно й всебічно схарактеризувати явища, встановлені на основі таких чинників, як рівень конкретності сприйняття ситуації, фонові припущення та чекання, відносна виділеність конкретних одиниць і вибір підходів до описуваної сцени [9, с. 79].

Поняття цінності, яке виконує координуючу, стимулюючу, дидактичну й перспективну функції в житті людини, посідає центральне місце в оцінних судженнях [8, с. 118]. На сучасному етапі розвитку лінгвістики сформувалися три основні підходи щодо вивчення оцінки: логіко-філософський, комунікативний та когнітивний.

Логіко-філософський (або денотативний) підхід досить поширений. Першим його представником прийнято вважати Г. Синджуїка, увага якого прикута до семантичного аналізу модальних та оцінних слів у повсякденному житті. Н. Д. Арутюнова зазначає, що вчений досліджував не те, як слід вживати слова, а те, як вони реально вживаються [2, с. 153]. Послідовником Г. Синджуїка став Дж. Мурр, у працях якого спостерігаємо етичне дослідження логіко-лінгвістичного аналізу значення оцінних слів. Погляди дослідника зосереджені на внутрішній цінності, і ця цінність є засобом для досягнення добра. Між цінностями одного цілого та сумою цінностей окремих частин ніколи немає ніякого постійного співвідношення [7, с. 87]. Підхід ученого ліг в основу концепції про те, що є добром само собою і що має цінність для досягнення добра. У своїх теоріях етики Дж. Мур звертав увагу на оцінку і наголошував, що вона містить не тільки характеристику предмета, а й певні його якості. Предметом цього дослідження була аксіологічна взаємодія об'єктів, які філософ розділив на хороші, погані та байдужі. Пізніше Р. Хеар [13] розвивав критичні погляди Мура щодо природи оцінки. Дослідник заперечував її редукцію щодо будь-яких якостей предмета.

Відомий логік О. А. Івін пропонує своє розуміння оцінки як висловлення про цінності. Цінність – це предмет будь-якого інтересу, бажання, стремління. Дослідник так уживає термін цінність, що він охоплює не тільки позитивні та негативні цінності, а й нульові. [4, с. 12]. Оцінними він вважає речення про те, що людина вважає цінним, поганим та байдужим; речення, які виражають упевненість людини в тому, що є добром, а що злом. Наприклад, закони природи, переконаний логік, дескриптивні, бо вони відображають регулярність, яку людина спостерігає в природі й саме через це вони не є оцінними. Моральні судження, навпаки, – оцінні. Вони не описують наявність, але наголошують на тому, що має і що не має відбутися, одну поведінку вони схвалюють, іншу – ні.

Логіко-філософський підхід набув поширення. Першим його представником у лінгвістиці прийнято вважати Н. Д. Арутюнову. На думку дослідниці, парадокс оцінки полягає в тому, що оцінне значення протистоїть дескриптивній семантиці, яка фіксує сприйняті людиною риси об'єктивного світу, а аксіологічні концепти (цінності) одночасно й залежать від зовнішнього світу й не залежать від нього [2, с. 179–180]. Оцінка може бути вмотивованою, а одні і ті ж мотиви є основою для різних оцінок. Норми постають як суміжні рівні між мотивами оцінки та самою оцінкою.

Отже, представники логіко-філософського підходу зосередили свою увагу на оцінній семантиці, дали чітке визначення „поняття цінність“ та з'ясували природу цінностей у процесі спілкування.

Через деякий час семантичну теорію щодо оцінки змінили прагматичні концепції. Вони і лягли в основу **комунікативного (прагматичного) підходу**. Основним завданням цього підходу було визначення умов функціонування оцінних предикатів та комунікативних цілей мовленнєвих актів [5, с. 52]. Представниками такого напрямку були П. Ноуелл Сміт, Р. М. Хеар, Дж. Серль та ін. Усі дослідники розмежовували оцінне й дескриптивне значення.

П. Ноуелл Сміт, представник Оксфордської школи аксіології, зазначав, що дослідники школи намагалися описати хороше шляхом виявлення обмежень, накладених на вживання цього слова [15, с. 8]. На думку вченого, сфера вживання оцінних висловлень дуже різноманітна.

Р. М. Хеар звертав уваги на деякі предмети, у яких можуть бути наявні досить важливі подвійні характеристики смислу [13, с. 183]. Н. Д. Арутюнова стверджує, що відомий дослідник розрізняв оцінні судження в процесі спілкування за кількістю їхнього насичення інформацією, та все ж дескриптивне значення завжди є похідним і вторинним стосовно до оцінного [2, с. 161]. Оцінне значення є констативним, а дескриптивне – перемінним. У процесі спілкування дескриптивні імплікації різняться між собою і завжди підпорядковані зміні критеріїв оцінки. Та чим більш сталими є ці критерії, то тим краще дескриптивний зміст відповідає оцінному словосполученню. Р. М. Хеар дійшов висновку, що логік не в змозі врахувати й пояснити всі оцінні значення слова, а може тільки вказати на деякі його особливості. Абсолютне розуміння оцінної лексики можна досягти тільки шляхом докладного аналізу вживання лексичних одиниць у різних ситуаціях.

Наступним представником теорії мовленнєвих актів є Дж. Серль. „Ціль оцінних висловлень полягає не в тому, аби описати світ, а в тому, аби виразити емоції та відношення, хвалити чи сварити, лестити чи ображати, рекомендувати чи радити, наказувати чи керувати і т. ін.“ [16, с. 183].

Російська дослідниця О. М. Токарева на сучасному етапі розвитку лінгвістики виділяє два напрями цього підходу [12, с. 15]. Представниками **функціонально-семантичного напрямку** цього підходу є О. М. Вольф, Т. В. Маркелова та ін. Дослідниці кваліфікують оцінку як функціонально-

семантичну категорію. Оцінка може бути обмежена елементами меншими за слово, може також характеризувати групу слів. Ціннісні відношення завжди закріплені в семантичних структурах [3, с. 6]. Таке представлення оцінки як модальної рамки містить низку обов'язкових елементів (експліцитних та імпліцитних), таких як суб'єкт оцінки, об'єкт оцінки, аксіологічних предикат, аспект оцінки, сам оцінний елемент, а також оцінний стереотип та шкалу оцінок [Там само, с. 203]. О. М. Вольф дійшла висновку, що в оцінці семантичний та прагматичний аспекти нероздільні між собою, усі сторони її функціонування відображають поєднання семантики (власного значення мовних одиниць, включаючи висловлювання в цілому) та прагматики (умов реалізації процесу комунікації).

На думку Т. В. Макрелевої, оцінне значення та його структура залежать від умов реалізації процесу комунікації, а функції та семантика мовної категорії формуються в мовленнєвому акті [6, с. 14]. Лінгвіст наголошує на багатокомпонентній структурі оцінної семантики – оцінний суб'єкт оцінки, об'єкт оцінки, основа оцінки та її характер. Все це визначає різноманітність видів оцінки – етичні, естетичні, прагматичні, емоційні тощо.

Прихильники **функціонально-прагматичного напрямку** (В. М. Телія, В. І. Шаховський та ін.) трактували оцінку в конотативному аспекті семантики мовних одиниць.

В. М. Телія тлумачить оцінне відношення як один із видів модальностей, які супроводжують мовленнєві висловлення [11, с. 22]. Комунікативно-функціональне значення емотивно-оцінної модальності виявляється в тому, що слова з експресивно забарвленим значенням розділяють властивості оцінної лексики, з одного боку, а з іншого ця модальність пов'язана із суб'єктом мовлення. Дослідниця інтерпретує поняття конотації як будь-який прагматично зорієнтований компонент плану змісту мовних сутностей, який доповнює їх денотативний та граматичний зміст на основі повідомлень, співвіднесених із різноманітними прагматичними факторами: з асоціативно-фоновими знаннями мовців та властивостями чи виявами певної реальності або ситуації, із стилістичними реєстрами, що характеризують умови мовлення, сферу діяльності, соціальний статус учасників спілкування тощо.

В. І. Шаховський у монографії стверджує, що емоційно-оцінне експресивне забарвлення є завжди конотативним та становить онтологію конотації [14, с. 99]. Дослідник наголошує, на тому що як оцінка, так і експресія можуть мати власний референт і, відповідно, бути ономазіологічними критеріями, закріпленими в денотативному компоненті семантики. Аналізуючи денотативну оцінку, учений доходить висновку, що дефініції слів із денотативним оцінним компонентом значення містять оцінні слова, експліковані ознаки позитивної та негативної оцінки, які притаманні певним поняттям. Позначені ними ознаки є понятійними й закладені в номінацію референта, а на семантичному рівні відображені в мікрокомпонентах денотації лексичного значення слова.

Особливо слід наголосити на **когнітивному підході**, який ґрунтується на вивченні ролі людського досвіду в процесі мовленнєвого функціонування, на вивченні структур знань, якими володіє особистість, а також способів їх представлення [12, 18]. Сучасна російська дослідниця Т. В. Писанова тлумачить особу як суб'єкт оцінки, сприйняття, пізнання, мислення, поведінки, діяльності, комунікації та культури [8, с. 118]. Оцінку дослідниця трактує як таку, що проектує довкілля на особистість, яка не тільки сприймає, говорить, діє, а й інтерпретує все, що відбувається. Лінгвіст удадо зазначає, що в розвідці, зорієнтованій на дослідження аксіологічних механізмів мови, слід використовувати когнітивний підхід, який допоможе з'ясувати специфіку знань про цінності у світовій та вітчизняній культурах.

У міжособистісному спілкуванні важливими є вербальні компоненти, тобто засоби мовного коду, експліцитні та імпліцитні, за допомогою яких адресант як ініціатор спілкування передає інформацію адресатові. Саме через них і реалізується оцінний потенціал лексики в діалогічному дискурсі.

Однією з основних характеристик одиниць оцінної семантики є контекстна залежність, виявлена в неможливості функціонування оцінних одиниць без необхідного контекстного доповнення [9, с. 79]. Відомо, що одиниці аксіологічної оцінки в діалогічному дискурсі розподілені за шкалою від позитивної „добре“ до негативної „погано“. Між цими двома значеннями, які можна вважати полюсами, міститься ще одне значення – „нейтральне“.

Хоч проблема оцінки вже неодноразово поставала предметом дослідження в різних аспектах значення та характеризувалася різними дослідниками, вона до цього часу залишається актуальною. Важливим, на наш погляд, є вивчення оцінної мовленнєвої діяльності комунікантів у діалогічному дискурсі. Детальний аналіз сучасних підходів до функціонально-прагматичної сутності оцінки як категорії дискурсу зумовлює вибір одного конкретного комунікативного підходу як базового під час аналізу оцінних структур у різних ситуаціях мовлення. Аналізуючи оцінну лексику діалогічного

дискурсу, слід звертати увагу не тільки на семантичні фактори, а й не забувати про прагматичний аспект висловлення – фактор адресанта та адресата.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт : [монография] / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
3. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки : [монография] / Е. М. Вольф. – Изд. 2-е, доп. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 280 с.
4. Ивин А. А. Основания логики оценок / А. А. Ивин. – М. : Изд. Московского ун-та. – 1970. – 231 с.
5. Луганская Е. В. Аксиологическая оценка в гендерном аспекте (на материале англоязычных открытых писем) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки“ / Е. В. Луганская. – Иркутск, 2004. – 188 с.
6. Маркелова Т. В. Функционально-семантическое поле оценки в русском языке / Т. В. Маркелова // Вестник Московского ун-та. Сер. 9. Филология. – М., 1994. – № 4. – С. 12–19.
7. Мур Дж. Принципы этики / Дж. Мур. – М. : Прогресс, 1984. – 325 с.
8. Писанкова Т. В. Феномен оценивающей коммуникации : лингвокогнитивные, культурные и психологические обоснования / Т. В. Писанова // Лингвистическая полифония : Сборник статей в честь юбилея проф. Р. К. Потаповой. – М. : Языки славянских культур, 2007. – С. 117–149.
9. Приходько Г. І. Поняттєва категорія оцінки і її реалізація в мові / Г. І. Приходько // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київськ. держ. лінгв. ун-ту (ЛІНГВАПАКС–VIII) : Філологія. Педагогіка. Психологія. – К. : Вид. центр КДЛУ. – 2000. – Вип. 3 А. – С. 79–81.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
11. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия // АН СССР. Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
12. Токарева Е. Н. Специфика выражения оценки в гендерном дискурсе (на материале современного английского языка) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки“ / Е. Н. Токарева. – Уфа, 2005. – 204 с.
13. Хеар Р. М. Дескрипция и оценка / Р. М. Хеар // Новое в зарубежной лингвистике : Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – М. : Прогресс, 1985. – С. 183–195.
14. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций : [монография] / В. И. Шаховский. – М. : Гнозис, 2008. – 416 с.
15. Nowell-Smith P. Ethics / P. Nowell-Smith. – Oxford : Blackwell, 1957. – 283 p.
16. Searle J. Speech acts. An essay in the philosophy of language / J. Searle. – Cambridge (Mass.), 1976. – 204 p.

Lesia Ovsiyenko

Functional and pragmatic essence of evaluation as a discourse category and main approaches to its investigation

The article focuses on functional and pragmatic essence of evaluation as a discourse category. The evaluation and pragmatic directions of communication activities of the language personality and the main approaches to its studying are characterized.

Key words: discourse, situation, evaluation, value, evaluation aspect, participant of communication.

Вікторія Котенко

ДІАПАЗОН МОВНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ СЕМАНТИКИ КУМУЛЯТИВНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті окреслено сучасний стан лінгвістичного дослідження категорії кумулятивності в українській мові, схарактеризовано мікроструктуру лексики зі своєю семантикою кумулятивності, досліджено семантичний потенціал та специфіку репрезентації семантики кумулятивності в різнорівневих мовних засобах.

Ключові слова: функціональна граматики, категорія кумулятивності, кумулятивна семантика.